

Bartók Béla: Török népzene Kis-Ázsiából

Magyar fordítás és kották • Közreadja: Sipos János • I. rész

A KÖZREADÓ BEVEZETŐJE

Bartók Béla 1936-os törökországi gyűjtése csak sok évvel a zeneszerző halála után került kiadásra. Pedig maga Bartók nagy jelentőséget tulajdonított ennek, a magyar és török őstörténetet is érintő munkájának, mely egyben az összehasonlító népzenei kutatás egyik fontos alapműve. Hosszú szünet után ez volt az első – és egyben utolsó – „vidéki” gyűjtőútja, és a török zene annyira foglalkoztatta, hogy Amerikába való kivándorlása előtt komolyan foglalkoztatta a törökországi letelepedés gondolata.

De hogyan került Bartók Törökországba?

Bartókot a Kodály Zoltánnal való ismeretség megerősítette a népdalgyűjtés és a népzenei kutatás fontosságában. 1905-ös, első gyűjtéseit székelyföldi, majd további gyűjtőutak követték. Már 1906-ban, a magyar népdalok rendszeres gyűjtésének és tanulmányozásának megkezdése után alig néhány hónappal hozzálátott a Kárpát-medencében élő szlovákok, majd később a románok népzenei hagyományainak feltárásához.¹

Meggyőződése volt, hogy csak a szomszéd népek zenéjének alapos ismeretében állapítható meg, mi a sajátosan magyar, illetve mi az, ami közös vagy eltérő a különféle népek hagyományaiban. Szabolcsi Bence megfogalmazása szerint: „Kezdetül fogva tisztában volt vele, hogy a szomszéd népek zenéjének ismerete nélkül a magyart sem ismerhetjük igazán.”²

Nagy jelentőségű kutatómunkáját a trianoni békeszerződés megkötéséig folytatta, amikor is az elcsatolt területeken végzett gyűjtőmunka ellehetetlenült: 1918 után magyarul lakta területen lényegében már nem gyűjtött.³ Összesen mintegy háromezer magyar dallamot rögzített,⁴ megírta a magyar népzenei tárgyaló alapvető könyveit,⁵ és a dallamok egy részét felhasználta műveiben is.⁶

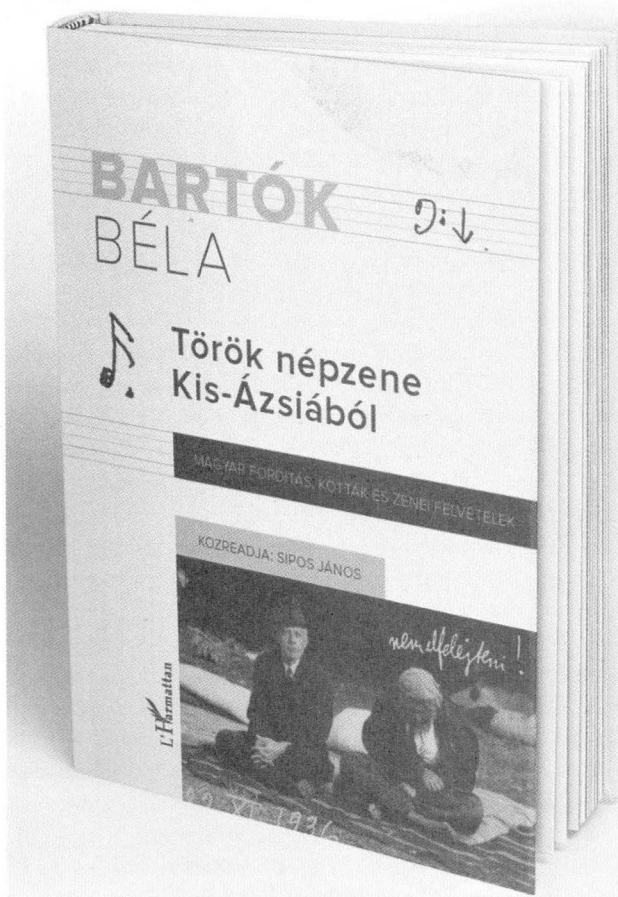

Bartók Béla Mersinben 1936. november 21-én

Ugyanakkor erőteljesen érdeklődött a rokon és más népek zenéje iránt is: 1913-ban beutazta Észak-Afrika egy részét, a Biskra-vidéki oázisokat, hogy az ottani arabok népzenejét tanulmányozza, később, 1932-ben részt vett az arab zenei kongresszuson Kairóban. 1911-ben kárpát-ukrán népdalokat gyűjtött a Felvidéken, majd az 1929-es, Szovjetunió-beli utazása során felkereste a leningrádi Fonogram Archívumot.

Bartók *A magyar népdal* című könyvének függelékében (XXI. lap 1. jegyzete) három cseremisiz dalt közöl, ezek ötfokú kvintváltó stílusát a magyar dallamokéhoz hasonlítja; 1934-es összehasonlító tanulmánya zárószavában pedig kijelenti: „Az összefüggés a magyar anyag és a cseremisiz anyag közt kétségtelen.”⁷ Akkorra jelentőséget tulajdonított ennek a felfedezésének, hogy elkezdett oroszul tanulni, és gyűjtőútra készült a volgai cseremiszekhez. Tervétől az I. világháború miatt kényszerűen elállt, azonban – mint a török gyűjtés bevezetőjében olvashatjuk – e gondolat később is foglalkoztatta.

Ahogy ő maga nyilatkozik: „[...] mikor hozzáfogtunk a munkához, az a benyomás vált bennünk uralkodóvá, hogy [...] a pentaton stílusnak az eredete ázsiai, és az északi törökségre mutat. [...] Olyan magyar dallamokon kívül, amelyek cseremisiz dallamok változatai, olyan magyar dallamokat is találtunk, amelyek Kazan környékéről való északi-török dallamok változatai. Nemrég megkaptam Mahmud Ragib Kösemihálnak »A török népzene hangnemi sajátságainak kérdése« című könyvét,⁸ és ott is találtam néhány ilyenfajta melódiát [...]. Nyilvánvaló, hogy minden ilyenfajta dallam

© Sipos János, 2019.

© MTA BTK Zenetudományi Intézet, Gül Baba Örökségvédő Alapítvány, L'Harmattan Kiadó, 2019.

A toprakkalei vasútállomáson Osman Ilâ-val, a tecirli yazlamaz törzs vezetőjével (középen), 1936. november 25-én

egyetlen közös forrásból származik, és ez a forrás a központi, régi északi-török kultúra.”

Ilyen előzmények után történt, hogy Rásonyi László, az akkor alakuló Ankarai Egyetem filológia-történeti fakultásának professzora 1935. december 1-jén levelet írt Bartóknak.⁹ Rásonyi régebről ismerte a törökországi múzeumok főigazgatóját, dr. Hâmit Koşayt, az egykori Eötvös-kollégistát, aki érdeklődött a magyar népzene és annak török kapcsolatai iránt, és eljuttatta hozzá Bartóknak *A magyar népzene és a szomszéd népek zenéje* című írását. Hâmit bey, aki egyben a Halkevi nevű török kulturális szervezet egyik vezetője is volt, arra kérte Rásonyt, hogy írjon Bartóknak. Ebben a levélben a következőket olvashatjuk: „[...] Az egész Törökországban elterjedt Halk Evi¹⁰ vezetőségének egy ad hoc értekezlete alapján szeretnénk, ha Professzor úr úgy nyilatkozna, hogy hajlandó lenne azt a terhet magára venni, hogy leutazik Ankarába, s itt – mint arra leghivatottabb – három kérdéssel előadást tartana, s mint a zongora világhírű mestere, a gyakorlatban is fogalmat méltóztatna nyújtani zenei életünk magas színvonaláról. A három kérdés a következő lenne: 1. A magyar és a török zene (a pentatonikus régi népzene) kapcsolata; 2. A magyar zene kifejlődése és mai állapota (modern zenénk hogy kapcsolódik a népzenehez); 3. Hogyan születne meg a török nemzeti zene? A Halk Evi nagyon hálásan nyújtana módot gyűjtő munkára is, ezt könnyen teheti, hiszen szervezetei behálózják az egész országot, s rendelkezésére áll az állami apparátus is [...]”¹¹

Rásonyi megemlíti azt is, hogy Bartók látogatásával be lehetne mutatni a magyar zenekultúra nagy jelentőségét, és hogy az új ankarai operaházban több fiatal magyar tehetség lelhetne biztos egzisztenciára. Tolmácsolja, hogy „kissé sokallják már itt a német előretörést (mindenütt azok dominálnak!)”, és mivel a magyar népzene, műzene és általában a magyar lélek közelebb áll a törökséghez, mint a német, nagyobb megértéssel és átéléssel jobb szolgálatot tehet.¹²

Bartók 1935. december 18-i válaszelevelében megírta, hogy hajlandó ingyen is Ankarába utazni, és 1936 áprilisát vagy májusát javasolja. Közli, hogy „[...] a magyar és a török népzene kapcsolatáról tk. semmit sem tudunk: ami régebbi török zenei kiadvány kezembe került, az inkább arabos volt. Mahmud Raghîb¹³ ugyan azt állította, hogy az igazi török népzeneben sok a pentaton dallam; küldött is Pestre valakinek néhány ilyen dallamot, de ilyen kevés anyagból még nem következethetünk semmire sem”¹⁴

Megkéri Rásonyt, hogy juttassa el hozzá az Isztambuli Koncertatórium által felvett ezernyi népi dallamot tartalmazó kiadványt. Megemlíti, hogy felolvasás előtt szeretne tájékozódni az isztambuli zenefolklor-központban, „mert csak akkor adhatok hasznos útbaigazítást, ha tudom, mi történt és mi nem történt eddig e téren”¹⁵

1936 áprilisában érkezik meg a francia nyelvű meghívó az Ankarai Halkevi elnökétől, immár hivatalosan felkéri Bartókot, hogy

Útban a tecirli yazlamaz nomád törzs téli szálláshelye, a Tüysüz hegy felé (Toprakkale közelében) 1936. november 24-én. Bartóktól jobbra Ahmet Adnan Saygun

májusban tartson előadást a népzene gyűjtés módszereiről általános-ságban, és külön ismertesse saját iskolájának főbb alapelveit. Bartók nagy örömmel fogadta a hírt, és rögtön válaszolt: „[...] most ez a helyzet: ápr. 22-én Budapesten, máj. 2-án Temesvárt, 6-án Kecskeméten, 18-án Bécsben kell játszani, máj. végén vagy jún. elején pedig a »Comité des Arts et des Lettres de la Coopération Intellectuelle«-nek lesz Budapesten ülészaka, amelyen illenék részt vennem”¹⁶

Javasolja, hogy halasszák októberre az utazást, majd így folytatja levelét: „Hirtelenében a következő »műsort« látnám legjobbnak: 1) Három felolvasás grammofon felv. lejátszásával és zongora játékkal illusztrálva (a jelzett módon: magyarul vagy németül a felolvasás, török tolmácsolás). A felolvasások szövegét jó előre, pl. szept. elejére beküldve. 2) Szereplés a filharmonikusokkal... 3) Török népzene gyűjtés. 4) Ennek alapján megbeszélés az illetékes emberekkel a jövőben teendőkről. Ankara előtt okvetlenül Konstantinápolyban akarnék tölteni néhány napot (oda már meg is hívott valaki elszállásolásra), hogy megnézzem, mi is van tulajdonképpen az ottani fonogramm archívumban.”¹⁷

Nyáron Bartók elkezdett törökül tanulni,¹⁸ azonban ez nem bizonyult egyszerű feladatnak: „[...] A nyelvtanon átvergődtem: nehezebb, mint eleinte gondoltam. Az a sok igealak, de főleg az a tömör ragozott participium és infinitivus meglehetősen nehéz. A nyakatekert, egy mondattá sűrített – más nyelven 10 mondattal kifejezett – mondatok megértéséről egyelőre lemondok. Szerencsére a népdalszövegekben ilyesmi kevésbé van; most a Kúnos-gyűjtemény megfelelő részével fogok foglalkozni.”¹⁹

Októberben elküldte Ankarába a három előadás szövegét,²⁰ és október 27-én már így írt egyik Ankarában tartózkodó régi tanítványának, Szabóné Venetianer Rózsának: „T. k. csak ma vált bizonyossá, hogy elutazom, mert csak ma kaptam kézhez a Halkeviből a vasuti jegyet; ezért nem akartam előbb írni. Istanbulba nov. 2-án reggel 7.35-kor, Ankarába 5-én 9.50-kor reggel érkezem [...]”²¹

És valóban, 1936. november 2-án érkezett Isztambulba, ahol William Hough angol főkonzul lakásán reggelizett. Innen délután Licco Amarral, a magyarul is tudó hegedűvirtuózzal ment az isztambuli konzervatóriumba, hogy belehallgasson a hatvanöt lemezből álló, 130 dallamos gyűjteménybe, mely nagyjából a városba véletlenül bevetődő vándormuzsikusok dalait őrizte – lejegyzett dalszövegek nélkül. Másnap is ott dolgozott, közben alkalma nyílt egyedül való bolyongásai közben tanulmányozni Isztambul akkor még „teljesen keleti” utcai életét. Jellemző módon a törökök nemigen bíztatták a falvakban tervezett munkát illetően, a török kutatók azt mondták neki, hogy nem érdemes odamenni.

November 4-én este Saygunnal együtt Ankarába indult. Ott három előadást tartott,²² 7-én pedig egy koncertet adott. A koncert

november 17-i megismétlése előtt egy rövid çorumi gyűjtőutat terveztek, ez azonban betegsége miatt elmaradt. Mégis, már Ankarában el tudta kezdeni a gyűjtést. November 16-án egy épp Çorumból származó, az időben Ankarában szolgáló tizenhárom éves kislánytól, Hatice Deklioglutól hat, a régi Ankara egyik lakójától, Emine Muklattól pedig hét dallamot gyűjtöttek. November 17-én a Sivasból származó, Ankarában portásként dolgozó Divrikli Alitől sikerült két dallamot felvenni, ezek azonban nem bizonyultak közlésre méltónak. Az összes 87 (+14) dallamból,²³ tehát 15 (+2) a fővárosban került elő, és külön érdekesség, hogy jóformán csak itt tudtak nőktől gyűjteni, mi több, egy valódi siratódallamot is sikerült felvenniük (51. példa).

Bartók felépülése, majd a november 17-i koncert megtartása után végre elkezdődhetett a régóta tervezett gyűjtőút. November 18-án este Rásonyi javaslatára Törökország déli vidékére, az Adana melletti Osmaniye körül elterülő tengerparthoz indultak, mert itt volt egyes nomád törzseknek a téli szálláshelye, ahogy a bevezetőben olvassuk: „Feltételeztük, hogy ilyen ősi, vándorló életmódot folytató emberek régi zenei anyagukat is jobban megőrizhették, mint a letelepedettebb lakosság.”.

Bartókot Ahmet Adnan Saygun²⁴ zeneszerző kísérte, hogy segítse a kérdezősködésben és a szövegek lejegyzésében, valamint velük ment az Ankarai Konzervatórium nyugati oktatásban is részesült két zeneszerző tanára Necil Kazım Akses és Ulvi Cemal Erkin is. Saygun visszaemlékezései szerint Bartók eredetileg vele kettesben akart utazni, sokallta a népes kutatósereget.

Saygun azt javasolta Bartóknak, hogy állítsanak össze egy mondatot, mely magyarul és törökül is nagyjából ugyanúgy hangzik. Ha azután valamelyik falusi ember furcsállja, hogy mit keres ott egy idegen, Saygun azt fogja mondani, hogy a magyarok is törökök, akik valahol máshol telepedtek le, hogy mindig is törökül beszéltek, de nyilvánvalóan az évszázadok folyamán a kiejtésük többé-kevésbé elváltozott. Erre Bartók elmondja a kifőzött mulatságos mondatot: *Pamut tarlón sok árpa, alma, teve, sátor, balta, csizma, ki-*

csi kecske van. Ezt mindenki megérti, és ily módon segítséget nyújt majd a kutatóknak, hogy megmagyarázzák a gyűjtés értelmét.²⁵

November 19-én és 20-án Adanában dolgoztak falvakból betelelt énekesekkel, de szép eredménnyel, és összesen 26 (+1) dallamot vettek fel. Itt kerül fonográfhengerre az 1. osztály élén álló, azt reprezentáló 1.a.b. és 2. dallam is, de Bartók ekkor még nem említette a magyar és a török dallamok hasonlóságát.

A harmadik napon, november 21-én Tarsusba mentek, ott két dalt vettek fel, később ezek egyike sem bizonyult kiadásra méltónak. Innen Mersinbe utaztak, de ebben a gyönyörű, Földközi-tenger menti falucskában is csak három dallamot sikerült rögzíteniük, melyek azonban már bekerültek a közölt dallamok közé. Itt adjuk át a szót Bartóknak!

„A negyedik napon végre eredeti tervünknek megfelelően a yürükök vidékére mentünk, kb. 80 km-nyire még tovább keletre Adanától, mégpedig legelőször Osmaniye nevű nagyobb faluba. Osmaniye és néhány szomszéd falu népe az »Ulas« nevű törzshöz tartozik, ez a törzs azonban már 70 évvel ezelőtt valamilyen okból kénytelen volt letelepedni.

Délután 2-kor érkezünk Osmaniyebe; 4-kor már kivonultunk egy parasztház udvarára. Magamban nagyon örvendeztem: végre helyszíni gyűjtés, végre egyszer parasztházba megyünk! A ház gazdája, a 70 éves Ali Bekir oğlu Bekir nagyon barátságosan fogadott [...]. Az öreg minden szabódás nélkül, kint az udvaron rázendített egy nótára, valami régi háborús elbeszélésre:

»Kurt paşa çıktı Gozana
Akıl yetmez bu düzene«²⁶

Alig hittem füleimnek: uramfia, hiszen ez mintha egy régi magyar dallamnak változata volna. Örömben mindjárt két teljes hengerre vettem föl az öreg Bekirnek énekét és játékát. A második, Bekirtől hallott dallam megint csak egy magyar dallam rokona: hisz ez már szinte megdöbbentő, gondoltam magamban. Később az öregnek fia is, meg más odagyűlt emberek is előállottak egy-egy nótával: az egész este szép és szeretem-munkával telt el.²⁷

A nomád kumarlı törzs tagjaival Torakkale közelében 1936. november 24-én

JEGYZETEK

- 1 Bartók, Béla (1923): *Volksmusic der Rumänen von Maramureş*. Drei Masken Verlag, München; Bartók, Béla (1935): *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*. Universal Edition, Wien; Bartók, Béla (1959): *Slovenské L'udové Piesne – Slowakische Volkslieder I*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied., Bratislava.
- 2 Szabolcsi, Bence (1950): A folklorista Bartók. In: *Új Zenei Szemle*. Bartók-szám halálának 5. évfordulója alkalmából. 4. sz. 35.
- 3 Budapesten még később is végzett gyűjtéseket, pl. 1938 júliusában Manga Jánossal együtt két menyhei (Nyitra vármegye) asszonnyal.
- 4 1918-ig összesen 2721 magyar dallamot gyűjtött.
- 5 Lásd például: Bartók, Béla (1924): A magyar népdal. In: Révész, Dorrit (közread.): *Bartók Béla írásai 5.*, Editio Musica, Budapest, 1990; Kovács, Sándor-Sebő, Ferenc (közread.) (1991): *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény I*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Kovács, Sándor-Sebő, Ferenc (közread.) (2007): *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény II*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Írások a népzeneről és a népzene kutatásról II. In: Lampert, Vera et al. (szerk.): *Bartók Béla írásai 4*. Editio Musica, Budapest, 2016. (továbbiakban: Lampert 2016.) és Bartók, Béla: Bartók Béla önmagáról, műveiről, az új magyar zenéről, műzene és népzene viszonyáról. In: Tallián, Tibor (közread.) (1989): *Bartók Béla írásai 1*. Editio Musica, Budapest.
- 6 A teljesség igénye nélkül például a *Gyermekeknek 1-2. Apró darabok kezdő zongorázóknak (oktávfogás nélkül)* (1908–1909); a *Mikrokozmosz. Zongoramuzsika a kezdet legkezdetétől* – 153 darab hat füzetben (1926, 1932–1939), vagy a *Negyvennégy duó két hegedűre* (1931–1932) számos darabjában.
- 7 Bartók, Béla (1934): Népzene és a szomszéd népek népzeneje. 127 dallammal. *Népszerű Zenefüzetek 3.*, Somló Béla, Budapest.
- 8 Gazimihal, Mahmut Ragıp (1936): *Türk halk müziklerinin tonal hususiyetleri meselesi*. Numune, İstanbul.
- 9 Dille, Denis (1968): *Documenta Bartókiana*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 179–181. p.
- 10 Művelődési Ház, szó szerint „népház”. Ez egy politikai befolyásoltságú kulturális szervezet volt Törökországban.
- 11 A török török útja azért is válhatott valóra, mert saját óhaja egy történelmi véletlen folyamán egybeesett az akkori Törökország kultúrpolitikájával. A fiatal Török Köztársaságban ugyanis nagy gond volt, hogy az oszmán kultúrát miképpen válasszák el a török kultúrától. Az igazi török kultúra letéteményesének a népi kultúrát tartották, a népzene belül pedig a pentaton hangsort gondolták ősi török jellegzetességnek, olyannyira, hogy egyesek a pentatónia és a törökség közé szinte egyenlőségelet tettek. Pl. Saygun írásában (1936) ezt olvashatjuk: „Ahol pentatónia van: a) az ott lakók törökök; b) ott a törökség a régebbi korokban civilizációt teremtett, és az őslakókra hatott.”. Kösemihal (1936) pedig így nyilatkozott: „Be kell vallanom, hogy ma már hiszek abban, amit korábban elvettem: az Amerikában és Afrikában található pentatónia közép-ázsiai eredetű.”. A török meghívók azt remélték, hogy egy olyan ismert és elismert tudós, mint Bartók alátámasztja a törökországi zene pentaton alapjaira vonatkozó tételt.
- 12 A török kormány ekkoriban hívta Hindemithet Ankarába, hogy ott zenei főiskolát szervezzen.
- 13 Mahmut Ragıp Kösemihal népzene kutató, az isztambuli konzervatórium tanára.
- 14 Demény János (1976): *Bartók Béla levelei*. Zeneműkiadó, Budapest. (a továbbiakban: *Lev.*) A levél Budapesten íródott 1935. december 18-i dátummal.
- 15 Uo.
- 16 Lev. 527.
- 17 Uo.
- 18 Ahogyan Szabolcsi Bence [(1961): *Bartók élete*. Zeneműkiadó, Budapest] kötetében olvassuk: „Bartók az angolon, francián, németen kívül nemcsak a román és szlovákot sajátítja el, de az olaszt, spanyolt, és arabot is tanulja, hiszen a dallamok igazi megértéséhez a nyelvet is érteni kell.”.
- 19 Lev. 531. Kúnos Ignác idevágó publikációi
- 20 A három előadás szövegét 1937-ban adták ki: *Halk Müziği Hakkında Béla Bartók'un (3) konferansı*. Receb Ulusoglu Basimevi, Ankara. Rásonyi László által készített magyar fordításuk 1954-ben Budapesten jelent meg: *Új Zenei Szemle* 7-8. sz. 1–4 p. és 9. szám, 1–6. p.
- 21 Bartók mindössze egy másodosztályú vonatjegyet kért a Törökországban végzett munkájáért. Lev. 537.
- 22 November 5., 9. és 10.
- 23 A zárójelbe tett dallamszám olyan dallamra utal, amelyet felvételen ugyan rögzítettek, de Bartók valamilyen okból kifolyólag nem tartotta közlésre érdemesnek.
- 24 A zeneszerző akkori neve *Ahmet Adnan Saygun* volt.
- 25 A. Adnan Saygun (1951): *Bartók in Turkey*. Musical Quaterly, 37. 8–9. p. A mondat törökül: *Pamuk tarlasında çok arpa, elma, deve, balta, çizme, küçük keçi var*.
- 26 8a. példa. A szöveg magyarul: *Kurt pasa Kozanba ment, Felfoghatatlan ez az eset*.
- 27 Bartók Béla: *Népdalgyűjtés Törökországban*, In: Lampert Vera (közread.) (2016): *Bartók Béla írásai 4*. Írások a népzeneről és a népzene kutatásról. Editio Musica, Budapest. 131–132. p.
- 28 Lampert 2016: 133
- 29 Lampert 2016: 134–135
- 30 Lampert 2016: 135
- 31 A gyűjtött dallamok sorrend szerinti számozásában a magyar kiadás 405–407. oldalain ugyan 103 tétel szerepel, de ezekből a 42. és 43. számok csak a 99. és 100. (= 61. és 62.) számokra mutatnak rá.
- 32 A. Adnan Saygun (1976): *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 383–398. p. (A továbbiakban: *Saygun 1976*) Néhány idézet Bartók indoklásaiból: „Formája zavaros, nincs leírva” (M. F. 3152), „Nincs lejegyezve kíméletből” (M. F. 3169), „Csupa hamis ének, nem jegyezhető le” (M. F. 3174a, b), „Gyanus eredetű, furcsa, nem érthető intonáció” (M.F. 3180), „Hamis” (M.F. 3187) stb.
- 33 1937. január 2-ára dátumozott, francia nyelvű levél.
- 34 A kötettel kapcsolatos munkálatokról részletes leírás olvasható Bartók (1976) 7–14. oldalain.
- 35 Lev. 553–554. A levél Bartók beszámolójával zárul, aki Saygun fordítása segítségével a török szövegek tanulmányozásával foglalkozott, és kérte Saygun beleegyezését, hogy a fordítást felhasználhassa egy francia nyelvű kiadásban, melyet Magyarországon készítenek elő nyomtatásra.
- 36 Augusztusban készült el a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre*, ekkor kezdte el a *Hegedűversenyt*, és szeptember vége előtt Benny Goodman megrendelésére a *Kontrasztok* (hegedű-klarinét-zongora) komponálása kezdődött meg. Ezenkívül feleségével Dittával 1938. január 16-án tartották a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* világpremierjét Bazelen, ahonnan Bartók Ditta nélkül ment tovább koncertezni Luxemburgba, Brüsszelbe, Amszterdamba, Hágába és Londonba.
- 37 Lev. 586.
- 38 Levél Rásonyi Lászlónak 1938. április 28-án. Lev. 584.
- 39 A bevezető tanulmány megírását egyelőre elhalasztotta, ekkor komponálta a *Divertimentót* vonószene karra, a *VI. vonósnygyest*, befejezte a *Második hegedűversenyt*, a *Mikrokozmoszt*, és letisztázta román népzenei gyűjteményének dallamait.
- 40 Saygun 1939. március 19-i levele (Saygun 1976: 417).

Osmaniyében Hacı Bekir oğlu Bekirrel 1936. november 22-én.
[?], Ahmet Adnan Saygun, [?], Bartók, [?], Hacı Bekir oğlu Bekir,
[?], Ulvi Cemal Erkin és Necil Kâzım Akses

Osmaniyében tehát végre elkezdődött a várva várt, igazi terepmunka. Az itteni dallamtermés 11 (+1)-re rúgott.

A következő napon, november 23-án egy közeli faluba, Çardakba kocsikáztak ki, ahol sokáig reménytelennek tűnt a gyűjtés, ám egy helyi úr, egy régebbi parlamenti képviselő megszánta őket, és „nagyon szép gyűjtést rendezett az iskolai tanteremben, még két muzsikást is hozott a szomszéd faluból, még tánc is volt. Még hozzá milyen tánc! Már maga a muzsika is egészen döbbenetes volt, a szó szoros értelmében”.²⁸ Ez a nap igazán eredményes volt, hiszen nyolc énekestől 15 (+3) dallamot gyűjtöttek, a zenészekből 6 hangszeres darabot, és itt is előkerült az öreg Bekir „magyar” nótája.

November 24-én Toprakkalébe autóztak, ott szekeret fogadtak, így indultak a Tüysüz hegység lábánál levő, téli szállásaikra épp akkor visszatérő nomádok sátoráborába. Dél tájban a kumarli törzs sátraihoz értek, azonban csak a nők voltak otthon, azok pedig férjük engedélye nélkül nem énekeltek. Itt csak a délben hazaérkező kisbojtártól sikerült egy (nem közölt) dallamot gyűjteni.

Ebéd után fonográffal az ölükből továbbhaladtak a Tüysüz hegység felé, ahol a tecirli törzs téli szállása volt. Hallgassuk meg Bartók beszámolóját: „Ez ugyan nomád törzs, de téli szállásán sajnos már nem sátrakban, hanem agyaggal bevont sövényből szerkesztett vityillókban lakik. A legtekintélyesebb gazdához mentünk, akít különben egyik vezetőnk már régóta ismert. [...] Beléptünk egy teljesen sötét, ablaktalan helyiségbe; a falak mentén matrácfélék voltak sorba terítve, a szoba közepén tűzhely. Ottani szokás szerint levetvén cipőnket, lekucorodtunk török módra a matrácokon, a házbéliek pedig rőzsetüzet raktak. Kémény nem volt, ablak nem volt, tehát néhány másodperc alatt olyan könnyfacsaró füsttel lett tele a szoba, mint annak a rendje. Ha előző estén dobhártyánk részesült kíméletlen támadásban, akkor most viszont szemünk: variatio delectat – nem panaszkodhattunk! [...] Lassankint megtelt a szoba szomszédokkal, és megindult a barátságos beszélgetés. Ez eltartott egészen 7-ig este; addig vezetőnk nem is merte még csak meg sem pendíteni jövetelünk célját. Én már tükön ültem – végre 7 tájban hallom vezetőm szájából: »türkü«, »türk halk müsiki« stb., stb. No, végre népdalról van szó, talán nemsokára megtörik a jég. És csakugyan, úgyszólván minden vonakodás nélkül felharsant az első dalam, megint egyszer egy nagyon magyaros dallam, egy 15 éves fiú szájából”.²⁹

Nőktől ezen a helyszínen nem sikerült gyűjteniük, „Pedig milyen kár! Mikor ott volt közvetlen közelünkben, ugyanabban a házban magának a házigazdának a felesége, nem is egy, hanem mindjárt kettő is belőle”.³⁰ A helyszínen 5 (+2) énekestől 9 (+2) dallamot vettek fel. A gyűjtést Adanában fejezték be, ahol november 25-én még 3 (+1) dallamot rögzítettek. Bartók november 27-én vette meg jegyét az Ankara-Haydarpasa (Isztambul) útvonalra, majd november 29-e körül érkezett haza Magyarországra.

Összesen 101 dallamot sikerült gyűjteniük,³¹ ezek közül Bartók 87-et szánt kiadásra, 14 darabot különféle okokból nem közölt, ezek közül tíz dallamnak az A. A. Saygun általi tisztázata szerepel a magyar kiadásban.³² Az elemzésbe bevont dallamok megismételt felvételei nem kerültek lejegyzésre.

Amint visszatért Budapestre, Bartók nekilátott a hatvannégy cillinderre felvett dallamok lejegyzésének, és 1937. január első hetére a negyedükkel már végzett is.³³ Májusra befejezte a lejegyzési munkálatok zömét,³⁴ és közös, török-magyar publikációt javasolt.

Ezek után – főleg a szövegekkel kapcsolatos problémák miatt 1937. június 20-ig Saygunnal levelezett,³⁵ majd a Bartók-levelezésben a török anyaggal kapcsolatban több mint kilenc hónapos szünet tapasztalható.³⁶

November 30-án írt Rásonyinak, aki hat hónapja nem válaszolt levelére: „a törökországi dolgok úgy látszik elaludtak; már csak Adnan bey-jel vagyok levelezésben, és ő nem sok biztatót ír a népzenei dolgok fejleményeiről”.

Bartók 1937. december 29-én a Magyar Tudományos Akadémián *Adana-vidéki török népzene* címmel (vetítéssel és zenei bemutatókkal egybekötött) előadást tartott. 1938 májusában kezdett újra foglalkozni az anyaggal. Elküldte Rásonyinak a hátralevő török szövegeket: „Szeretném (ha lehetne) még jun. első napjaiban visszakapni a szövegeket. Mindenesetre jó volna, ha megadná nekem nyári címét, hogy bármikor Önhöz fordulhassak, ha szükség van rá... ami engem illet, tulajdonképpen ki kellene vándorolnom – az itteni munka – sőt egyáltalán élhetőségi lehetőségek a közeljövőben várható események miatt majdnem semmire redukálódtak.”³⁷

Március 13-án német csapatok szállták meg Ausztriát, az osztrák Zeneszerző Szövetséget beolvastották a STAGMA német szövetségbe, az Universal Edition nagyrészt zsidó származású vezetőit eltávolították, és bizonytalanná vált anyjának Csehszlovákiából való nyugdíjfolyósítása is. „Ez az átkozott német előretörés olyan súlyos helyzetbe hozott engem, hogy heretkig az ezzel kapcsolatos és engem érintő kérdésekkel, a rajtuk való töprengéssel voltam elfoglalva. Sorrainak hatása alatt nagynehezen nekifogtam a szövegek letisztázásához: a felével elkészültünk, mellékelve küldöm.” – írja Rásonyinak.³⁸

1939 decemberében Bartók elvesztette mélységesen szeretett édesanyját. Ebben az évben véglegesen rászánta magát az ország elhagyására; tanítványával, Deutsch Jenővel elkészítette a török zenei példák kottáinak tisztázatát, és megszületik a török szövegek írógépes példánya is.³⁹

Kevésbé ismert tény: Amerika helyett szívesen ment volna Törökországba, hogy folytassa a megkezdett kutatást. Megkérte Saygunt, nézzen utána, van-e lehetőség arra, hogy Törökországban dolgozzon népzene-kutatóként; cserébe mindössze a megélhetését fedező szerény fizetésre tartott volna igényt. Saygun először lelkesen válaszolt, jelezve, hogy jól ismeri az új minisztert, és reméli, el tudja intézni Bartók letelepedését.⁴⁰ Azonban, mint később beszámolt róla, a Törökország kül- és belpolitikájában bekövetkező változások miatt nemcsak Bartók, hanem ő maga is nemkívánatos lett Ankarában, ezért a terv nem sikerülhetett.

Sipos János
(folytatása következik)